

УБК [94(470+571):355.311.7]“1919”
ББК 63.3(2)612,12-414.81

Микола Глібіщук

**Реорганізація Особливої наради при
Головнокомандувачі Збройних Сил Півдня Росії
(грудень 1919 р.)**

В статті розглядається питання, яке стосується реорганізації Особливої наради з вищого виконавчого та дорадчого органу при Головнокомандувачі Збройних Сил Півдня Росії в повноцінну урядову структуру. Автор також акцентує увагу на причинах, які призвели до трансформації цього органу.

Ключові слова: *Громадянська війна, Білий рух, Білогвардійці, Збройні Сили Півдня Росії.*

Громадянська війна в Росії (1917-1922 рр.) – одна з найбільш актуальних та суперечливих тем в російській історії. Актуальність цієї теми останнім часом лише зростає. Адже вільний доступ до нових архівних джерел, нові методологічні підходи, відхід істориків від історичних стереотипів дозволяють нам більш об'єктивно характеризувати явища і події цього громадянського конфлікту. Тому ця проблематика до сьогоденішнього часу залишається цікавою для вітчизняних та зарубіжних науковців.

Радянською та сучасною російською історіографією було досліджено чимало аспектів цього питання. Скажімо, в радянський час історики активно працювали над вивченням бойових дій в роки Громадянської війни¹. Багато вчених працювало над висвітленням питань зовнішньої політики білих урядів та їх взаємин з іншими державами, яке до сьогодні залишається цікавим для істориків².

Однак, незважаючи на те, що чимало аспектів історії

© Глібіщук М., 2014

Глібіщук Микола Васильович - аспірант кафедри історії нового та новітнього часу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Громадянської війни 1917-1922 рр. є вже достатньо вивченими, все ще залишаються «білі прями», які потребують подальшої наукової розробки.

Однією з таких тем є історія Білого руху Півдня Росії, а саме вивчення державно-політичної моделі, яка існувала під час правління Головнокомандувача Збройних Сил Півдня Росії (далі - ЗСПР) генерал-лейтенанта А. Денікіна. У своїй попередній публікації автор зупинився на історії створення, структурі та особовому складі Особливої наради при Головнокомандувачі ЗСПР з лютого по грудень 1919 року³. Метою цієї наукової статті є висвітлення перетворення Особливої наради з вищого виконавчого та дорадчого органу при Головнокомандувачі ЗСПР на повноцінний уряд, яка відбулася у грудні 1919 р.

Необхідно відзначити, що дане питання у своїх роботах частково розглядали такі дослідники, як Думова Н., Трукан Г., Зіміна Н., Бредлі Дж., Буллок Д.⁴. У своїй монографії відомий російський історик В. Цветков⁵ звернув увагу на це питання, однак проблематика та структура його наукової роботи не дозволила йому більш детально зупинитися на цій проблемі.

Провал походу денікінських військ на Москву та контрнаступ Червоної армії яскраво продемонстрували усю сукупність внутрішніх проблем, які існували в тилу білих. Так, один з учасників наступу білогвардійців О. Леонт'єв у своїх мемуарах залишив цікаві свідчення реального стану справ у таборі білогвардійців. Він писав: «Що ж являв собою «стан білих» у цей час? Успіхи на фронті запаморочили голову багатьом; забувши про сьогодні, почали мріяти про майбутнє. А ворог успішно просувався на Східному і Північному фронті. Наш тил абсолютно розклався. Жодні місцеві органи влади не могли з цим впоратись. Наші гроші втратили будь-яку ціну, і за місячну платню молодшого офіцера не завжди можна було пообідати в ресторані хоча б один раз»⁶. Все це суттєво впливало на морально-психологічний стан білих військ, які почали втрачати впевненість у своїй перемозі над більшовицькими силами. Усі проблеми, які були в тилу білих, та невдача військової кампанії мали величезний вплив на настрої денікінської армії. Так, один із білогвардійських мемуаристів та автор книг з історії Корніловського полку М. Левітов у одній зі своїх праць чітко

зафіксував цей момент. Він записав наступне: «Спокійне ставлення армій до відступу згодом змінилося гірким розчаруванням: мати у своїх руках увесь родючий Південь Росії з козацьким населенням – донським, кубанським, терським, явно ворожим до більшовиків; отримати можливість створити сильну кавалерію; володіти кам'яновугільним районом, нафтою; отримувати допомогу від союзників; бути в декількох переходах від Москви і раптом почати все втрачати. До корніловського полку надходили чутки, що донське козацтво перестало воювати, у козаків стався якийсь душевний злам і вони відступали без боїв»⁷.

Деякі представники вищого білогвардійського офіцераства виступали проти наступу на Москву та усвідомлювали всю масштабність загрози, яку несе це рішення Головнокомандувача ЗСПР. Так, один з найбільш харизматичних представників білого генералітету П. Врангель, який після «Новоросійської катастрофи» у 1920 році очолив залишки білих армій в Криму, виступав категоричним противником цього рішення А. Денікіна. На його думку, потрібно було спочатку зайнятися організацією тилових структур, комплектуванням бойових частин, створювати нові резерви для армії, тощо⁸. У своїх спогадах генерал П. Врангель писав, «що директива Денікіна, яка згодом отримала назву «Московської», стала одночасно смертельним вироком арміям Півдня Росії»⁹.

Як бачимо, рішення Головнокомандувача ЗСПР А. Денікіна про наступ на Москву лише призвело до загострення усіх проблем, які існували в той час на території Білого Півдня. Провал «Московської директиви» яскраво продемонстрував стратегічну помилку, якої припустилися лідери Білого руху Півдня Росії.

Відомі політичні діячі, які перебували на Півдні Росії, чітко усвідомлювали справжні причини військових невдач білих військ. Так, відомий політик Н. Савич, який дотримувався правопоміркованих поглядів і був членом Особливої наради, відзначав наступне: «Наша преса та політичні кола вже давно з'ясували, що основною причиною поразки являлась не військова невдача, а помилкова внутрішня політика»¹⁰.

Окремі політичні групи почали розуміти, що для перемоги у війні потрібно працювати над виправленням усіх недоліків у внутрішній політиці, яку реалізовували лідери Білого руху. Одним із таких суттєвих недоліків був бюрократизований

та мілітаризований управлінський апарат, який був створений А. Денікіним. Тому деякі політики розпочали роботу над проектами реорганізації як центральних органів влади, так і всього управлінського апарату. Скажімо, відомий політичний діяч М. Астров, який належав до найближчого оточення Головнокомандувача ЗСПР та входив до складу Особливої наради, звернувся з листом до А. Денікіна, де виклав свої ідеї та пропозиції щодо реформування державно-політичної моделі, яка існувала на Білому Півдні¹¹.

Цей лист був покладений за основу доповіді, яку проголосив М. Астров на засіданні Особливої наради 26 листопада 1919 року. Доповідь складалася з трьох частин. Перша частина була присвячена загальній характеристиці стану справ на Півдні Росії, в другій вказувались цілі політичного курсу Білого руху, а в третій містився план дій, що мали суттєво змінити ситуацію, в якій опинились білогвардійці.

В першій частині свого виступу Астров багато приділив уваги зростанню анархістських настроїв в тилу Білого руху. Так, автор відзначав, що анархістський рух (мається на увазі махновський рух – Г.М.) та більшовизм зуміли знайти підтримку не лише серед сільського населення, але й серед інших прошарків суспільства¹². Також акцентував увагу на тому, що поряд з вказаними течіями, зростає і реакційний рух, який намагається реставрувати колишні порядки, прагне реваншу та відновлення колишніх привілеїв. Астров намагався донести, що ці дві тенденції несуть однаково небезпеку для білої влади і не відповідають принципам та ідеям Білого руху. Він говорив: «Як анархія, так і реставрація однаково ворожі великій цілі відновлення Єдиної, Великодержавної, Неділимої Росії, бо анархія суперечить ідеї держави, а реставрація здійснює спробу повернути колишні форми управління і відновити старі станові та класові інтереси, захист яких не бере на себе Нова Влада та армія»¹³.

Багато уваги Астров звернув на зміни внутрішньополітичного курсу денікінської влади. Він намагався донести ідею про необхідність врахування інтересів усіх соціальних груп та залучення населення до участі у владі на місцях. Саме урахування побажань всіх прошарків суспільства,

а не підтримка лише одного класу, на думку Астрова, допоможе у боротьбі проти ворогів білої влади¹⁴. Крім цього, варто чітко роз'яснити населенню цілі та ідеї, які визначають політичний курс нової влади. Такий крок допоможе збільшити підтримку Білого руху серед населення¹⁵.

В другій частині Астров основну увагу приділив політичним цілям білогвардійців. Він зазначав, що до скликання Установчих Зборів на Півдні Росії уся повнота влади має знаходитись в руках Національної Диктатури, яку уособлює Головнокомандувач ЗСПР¹⁶. Також підкреслював, що основною метою боротьби проти Радянської влади є відтворення Єдиної, Неділимої Росії. Астров наголошував, що Нова влада в жодному разі не виступає за реставрацію старого порядку та відновлення класових та станових привілеїв, а увагу населення потрібно звертати на господарсько-економічні проблеми¹⁷. Також політик говорив про необхідність вирішення земельного та робітничого питання, відновлення правового порядку, боротьби проти погромів та насильства, тощо¹⁸.

Як ми вже відзначали, у третій частині свого виступу відомий політик озвучив план певних дій, які зможуть виправити недоліки внутрішньої політики денікінської адміністрації. Так, Астров акцентував увагу на необхідності реформування «центрального органу управління», перегляді призначень на керівні адміністративні посади, роз'ясненні політичного курсу білогвардійців представникам місцевої влади, матеріального забезпечення усього адміністративного апарату, спрощення судового процесу, залучення населення до самооборони, земських виборів, тощо¹⁹.

Отже, доповідь Астрова характеризувала стан справ на Півдні Росії, роз'яснювала політичні цілі Білого руху та містила проект заходів, які мали ліквідувати недоліки денікінської влади. Крім того, що проект реформ усїєї владної структури містив виключно ідеї без чіткого механізму їх реалізації на практиці, окремі положення цієї доповіді суперечили одне одному. Скажімо, підкреслювалося, що до скликання народного представництва уся повнота влади має бути в руках Національної Диктатури, тобто в Головнокомандувача ЗСПР А. Денікіна. Але це явно суперечило тезі Астрова про необхідність реформування центрального апарату управління.

Цікаву інформацію про реакцію на доповідь у своїх мемуарах наводить А. Денікін: «Доповідь не містила в собі позитивних, конкретних пропозицій, а Особлива нарада в цілому поставилася до неї скептично»²⁰.

Інші представники політичних кіл також звертали увагу на суттєві внутрішні проблеми, говорили про необхідність проведення кардинальних реформ, які мали змінити стан справ у таборі білих і допомогти знову заручитися підтримкою населення. Уже згадуваний нами Н. Савич критикував білу владу за надто компромісну та еволюційну політику. Він зазначав, що «політика нашого уряду не була «бойовою», позбавлена революційності, дії та грубо прямолінійна»²¹.

Також біла преса звертала увагу на необхідність негайних змін в управлінському апараті денікінської адміністрації. Скажімо, у одному з номерів газети «Чорноморский маяк» містилася публікація стосовно майбутніх змін у владній структурі. В ній підкреслювалося: «Теперішні умови вимагають реформування Особливої наради, щоб відновити довіру громадськості і знайти можливі виходи із складної ситуації»²².

У грудні 1919 р. Астров з групою членів Особливої наради, які входили до складу політичної організації Національний центр (Степанов, Челіщев, Федоров та інші), звернувся до Денікіна з листом, де знову констатував необхідність реформування системи влади²³.

Беручи до уваги неможливість швидкого «завершення міжусобної війни» і погоджуючись із багатьма пропозиціями свого політичного оточення, Головнокомандувач ЗСПР був переконаний у можливості перетворення Особливої наради. І 17 грудня 1919 року ним був підписаний наказ № 176, за яким відбувалося реформування вказаного вище органу влади²⁴. За цим наказом реорганізовувалась Особлива нарада, відділ законів та управління продовольства. Об'єднувалися управління військових і транспортних шляхів сполучень. Це ж саме мало відбутися з військовим та морським управлінням. Також створювалася посада головного начальника постачання, який переймав на себе функції та повноваження начальника управління постачання²⁵. При Головнокомандувачі ЗСПР створювався уряд, який складався з голови уряду, начальника

військового та морського управління, начальника управління внутрішніх справ, начальника управління фінансів, головного начальника військових сполучень, головного начальника постачань, начальника управління торгівлі та промисловості, начальника управління юстиції²⁶. Безпосередньо начальник управління іноземних справ та державний контролер підпорядковувались Головнокомандувачу ЗСПР, але не входили до складу уряду. Також до його складу не входили керівники управління землекористування та народної освіти. Відділ управління справами Особливої наради перейменувати на управління справами уряду та передати йому функції відділу законів. При уряді створювалася законодавча рада, в якій мали обговорюватися усі законопроекти, які надходили з управлінь чи особисто від Денікіна²⁷.

Як бачимо, Денікін прийняв відповідальне рішення про перетворення Особливої наради на повноцінну урядову структуру. Він розумів, що для успішної боротьби проти більшовицьких сил потрібно реформувати управлінський апарат, який не лише б відповідав настроям політичних та громадських кіл, але й ефективно міг вирішувати військові та соціально-економічні завдання.

Періодичні видання Півдня Росії позитивно сприйняли це рішення Головнокомандувача ЗСПР. Так, в одній із газет підкреслювалося, «що рішення про докорінну реформу влади, а саме – заміна Особливої наради на міністерства, є позитивним сигналом. Ми висловлюємо повне задоволення від цієї реформи»²⁸.

Однак, чи дійсно це рішення означало кардинальне реформування владної структури? Чи це була лише поступка політичним і громадським колам, які були незадоволені режимом Денікіна, та вимагали зміни цієї владної вертикалі?

Наказ Денікіна про реорганізацію Особливої наради та створення повноцінного уряду був лише формальністю. Адже в умовах повної дезорганізації усіх тилових структур, коли війська ЗСПР відступали на усіх ділянках фронту, кардинальне перетворення державно-політичної моделі навряд чи можливо було реалізувати. Дуже влучно підмітив відомий політик К. Соколов, який був членом Особливої наради та

входив до найближчого оточення Денікіна, що, принаймні, на папері відбулася реорганізація влади, але майже усі вищі посадові особи залишилися на своїх місцях²⁹.

Доцільно акцентувати увагу на тому, що, по суті, перетворення Особливої наради на повноцінний уряд свідчило не лише про неефективний, бюрократизований та мілітаризований управлінський апарат, тощо. Реорганізація Особливої наради була яскравим свідченням ідейної кризи Білого руху, який у збройному протистоянні проти більшовиків так і не спромігся заручитися підтримкою більшості населення колишньої Російської імперії. Як точно підмітив у своїх мемуарах генерал Денікін, «реорганізація Особливої наради, у більш широкому значенні, була свідченням кризи російського лібералізму»³⁰.

Цікавим для дослідників, які вивчають історію Білого руху, є паралелі, які наводить у одній зі своїх праць вже згадуваний нами російський історик В. Цветков, який порівнює реорганізацію Особливої наради із процесами, що відбувалися з режимом адмірала О. Колчака на Сході Росії. Він стверджує, що «за, аналогією зі Сходом, це можна назвати «адміністративною революцією», яка не змінювала основ політичного курсу, а була націлена лише на створення більш ефективної системи»³¹. Мається на увазі, що восени 1919 року Верховний правитель Росії О. Колчак під тиском наступу Червоної армії, партизанського руху та дезорганізації тилкових структур був змушений піти на зміни управлінського апарату, які б дозволили ефективно вирішити вказані вищі проблеми. Російський дослідник, запозичивши формулювання політика М. Устрялова, який був сучасником тих подій, також називає це «адміністративною революцією». Вона передбачала децентралізацію, демократизацію та орієнтацію на співпрацю з громадськістю, однак не змінювала політичний курс білої влади³².

На нашу думку, не можна повністю підтримати вказану вище тезу відомого російського історика. Адже в умовах масштабного відступу на всіх ділянках фронту, партизанської війни, повного розладу тилу та тиску внутрішніх проблем було просто неможливо реалізувати кардинальну реформу усієї

владної структури. Тому можемо погодитись з оцінкою сучасного російського науковця С. Карпенка, що «зміну вивіски» аж ніяк не можна вважати революційними перетвореннями, які мали б підвищити ефективність державного управління³³.

Таким чином, можемо констатувати, що реорганізація Особливої наради з вищого управлінського та дорадчого органу при Головнокомандувачі ЗСПР, була обумовлена цілою низкою різних внутрішньополітичних причин. Денікін вважав, що така реорганізація зможе ліквідувати недоліки усєї владної системи та допоможе заручитися підтримкою громадських та політичних кіл. Однак в умовах повномасштабного відступу, дезорганізації тилових органів, тиску багатьох внутрішньополітичних і соціально-економічних проблем, цей крок не міг кардинально змінити зміст і посилити ефективність механізму внутрішньої політики Денікіна.

Примітки:

¹ Алексашенко А. Крах деникинщины / А. Алексашенко. – М.: Изд-во МГУ, 1966. – 296с.; Агуреев К. Разгром белогвардейских войск Деникина / К. Агуреев. – М.: Воениздат, 1961. – 224с.; Эйхе Г. Уфимская авантюра Колчака / Г. Эйхе. – М.: Воениздат, 1960. – 228с.; Спирин Л. Разгром армии Колчака / Л. Спирин. – М.: Госиздат, 1957. – 298с.; Спирин Л. На Колчака! / Л. Спирин. – М.: Госиздат, 1962. – 80 с.

² Нам И. Международные аспекты национальной политики Российского правительства (ноябрь 1918-1919) / И. Нам // Вестник Томского Государственного Университета. – 2008. - № 310. – С. 81-87; Гришанин П. Внешнеполитическая стратегия командования Добровольческой армии (1918 г.) / П. Гришанин // Новый исторический вестник. – 2004. - № 11. – С. 118-125.; Черниченко Д. Внешнеполитическая ориентация правительства А.И. Деникина в оценках печати Белого Юга / Д. Черниченко // Новый Исторический Вестник. – 2005. – № 14. – С. 100-105.; Наумова Н. Из истории взаимоотношений колчаковской власти и Башкирского национального движения (1918-1920 гг.) / Н. Наумова // Вестник Томского Государственного Университета. – 2003. – № 276. – С. 90-97.; Пученков А. Национальная политика генерала Деникина / А. Пученков. – СПб.: Полторак, 2012. – 338 с.

³ Думова Н. Кадетская контрреволюция и ее розгром (октябрь 1917-1920 гг.) / Н. Думова. – М.: Наука, 1982. – 420 с.; Трукан Г. Антибольшевистские правительства России / Г. Трукан. – М.: Ин-т рос. истории РАН, 2000. – 258 с.; Зимина В. Белое дело взбунтовавшейся России: Политические режимы Гражданской войны 1917-1920 гг. / В. Зимина. – М.: Рос. гуманитар. ун-т, 2006. – 467 с.; Bradley J. Civil War in Russia 1917-1920 / J. Bradley. – London. – 1975. – 200 p.; Bullock D. The Russian Civil War 1918-1922 / D. Bullock. – New York, 2008. – 148 p.

⁴ Цветков В. Белое дело в России. 1919-1922 гг. (формирование и эволюция политических структур Белого движения в России) / В. Цветков. – М., Ч.1. – 2013. – 500 с.

⁵ Глібішук М. Особлива нарада при Головнокомандувачі Збройних Сил Півдня Росії (лютий-грудень 1919 року) / М. Глібішук // Історична панорама: Збірник наукових статей ЧНУ. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. – Вип. 17. – С. 97-106.

⁶ Леонтьев А. На Московском направлении // Поход на Москву / Составление, научная редакция, предисловие и комментарии доктора исторических наук С.В. Волкова. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2004. – С. 235.

⁷ Левитов М. Отступление Корниловской Ударной дивизии // От Орла до Новороссийска / Составление, научная редакция, предисловие и комментарии доктора исторических наук С.В. Волкова. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2004. – С. 143.

⁸ Врангель П. Воспоминания / П. Врангель. – М.: Вече, 2012. – С. 108.

⁹ Врангель П. Указ. соч. – С. 109.

¹⁰ Савич Н. Воспоминания / Н. Савич. – СПб.: Издательство «Logos», 1993. – С. 352.

¹¹ Цветков В. Указ. соч. – С. 72.

¹² Доклад Н.И. Астрова Особому Совещанию о положении на фронте и в тылу Вооруженных Сил Юга России (26 ноября 1919 г.) // Цветков В. Указ. соч. – С. 448.

¹³ Там же. – С. 448-449.

¹⁴ Там же. – С. 449.

¹⁵ Там же. – С. 449.

¹⁶ Там же. – С. 450.

¹⁷ Там же. – С. 450.

¹⁸ Там же. – С. 450.

- ¹⁹ Там же. – С. 451.
- ²⁰ Деникин А. И. Очерки русской смуты. [В 3 кн.]. Кн. 3., т. 4, т. 5. Вооруженные силы Юга России / А. И. Деникин. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Айрис-пресс, 2013. – С.
- ²¹ Цит за: Цветков В. Указ. соч. – С. 76.
- ²² Чорноморський маяк. – 1919. – 12 декабря.
- ²³ Думова Н. Указ. соч. – С. 318.
- ²⁴ Цветков В. Указ. соч. – С. 76-78.
- ²⁵ Цит. за: Лукомский А. С. Очерки из моей жизни. Воспоминания / А. С. Лукомский. – М.: Айрис-пресс, 2012. – С. 549.
- ²⁶ Лукомский А. Указ. соч. – С. 549.
- ²⁷ Лукомский А. Указ. соч. – С. 549-550.
- ²⁸ Чорноморський маяк. – 1919. – 21 декабря.
- ²⁹ Соколов К. Правления генерала Деникина / К. Соколов. – София, 1921. – С. 231-233.
- ³⁰ Деникин А. Указ. соч. – С. 717.
- ³¹ Цветков В. Указ. соч. – С. 78.
- ³² Цветков В. Указ. соч. – С. 60.
- ³³ Карпенко С. Государственность Белого движения: из истории изучения / С. Карпенко // Новый Исторический Вестник. – 2013. - № 13. – С. 73.

Mykola Hlibischuk

Reorganization of Special Meeting in Commander of the Armed Forces of South Russia (december 1919)

In the article it is discussed the issue concerning the reorganization of the Special Conference of the higher executive and deliberative body under the Commander in Chief of the Armed Forces of South Russia into a valuable governmental structure. The author also focuses his attention on the reasons that have led to the transformation of this body.

Key words: *Civil War, the White movement, the White Guards, the Armed Forces of South Russia.*

Надійшла до редколегії 22.03.2014 р.